

Klasik bir bilgidir ama bu yazının girişi bölümü için yinelemekte yarar var: Bir ülkeyi kral, imparator, şah, çar, şeyh gibi tek bir adam yönetiyorsa böyle rejimlere *mutlakiyet*, onun yetkilerinin bir meclis tarafından kısıtlanmasına

meşrutiyet

, ülkenin yalnız bir meclis tarafından yönetilmesine ise

cumhuriyet

denir. Bu tarihsel sıralamada cumhuriyet en demokratik rejim gibi görünüyorsa da bu her zaman geçerli değildir. Ortada bir padişah olmadığı halde ülkeyi demir pençesiyle yöneten ve halka nefes aldirmayan tek parti veya bir askeri cunta tarafından yönetilen cumhuriyetler de vardır. Bunların bir kısmında seçim bile yapılmaz, yapılsa da halkın iktidara gelmemesi için bütün önlemler alınmıştır. Buna karşılık, kralların sembolik hale getirildiği, serbest seçimlerin geçerli olduğu meşrutiyetler, daha çoğulcu ve demokratiktir. Ülkeyi yöneten tek parti, halkın en geniş kesimlerini temsil ediyorsa, böyle bir yönetim de anti-demokratik değildir.

İlk çağdaki köleci cumhuriyetleri saymazsak, modern dünyada parlamentoculuk, demokrasi ve cumhuriyet, kapitalizmin anavatanı olan Avrupa'da ortaya çıktı. Amerika'ya ve dünyanın diğer bölgelerine buradan yayıldı. Burjuvalar, feodalizmin kurumlarını yıkarak kendi kurumlarını yarattılar ve toplumsal zenginlikten aslan payını bu yolla almaya başladılar.

Osmanlı aydınları, Türk ve İslam olmayan unsurların imparatorluktan ayrılmasını önlemek, bunların, Türk ve İslam unsurunun kısıtlı da olsa yönetimde söz sahibi olmasını sağlamak için bir anayasa hazırladılar ve bunu 1876'da İkinci Abdülhamit'e kabul ettirdiler. Toplanan parlamento, 1877/1878 Osmanlı-Rus savaşında hükümetin tutumunu eleştirince, ülkeyi tek başına yönetmek isteyen Abdülhamit, meclisi dağıttı ve anayasayı askıya aldı. Batıdaki gibi güçlü bir burjuva sınıfı oluşmadığı için onun bu tutumuna direnişler yeterli olmadı ve Türkiye, 1908'e kadar 30 yıl bu padişahın keyfi yönetimi altında kaldı.

Aydınların özgürlük mücadelesi, gitgide halk tabakalarına yayıldı ve 1908'de patladı. İkinci Abdülhamit, anayasayı yeniden yürürlüğe koymak zorunda kaldı. 23 Temmuz, Türkiye'nin ilk millî bayramı olarak ilan edildi. Basından sansür kalktı, dernekler, partiler kuruldu. Bütün unsurlar, özgürlüğün tadını çıkarmaya başladılar.

Ne var ki, bu rüya uzun sürmedi. Meşrutiyet'in ilanına giden yolda en başta rol oynayan İttihat ve Terakki Partisi, birkaç yıl içinde kendini yönetimin tek sahibi ilan etti. Diğer örgütleri yasakladı. Kendisi ve Türkiye için büyük bir kumar oynayarak Almanların isteği ile Türkiye'yi Birinci Dünya Savaşı'na soktu. Padişahlar, İngiltere'deki gibi artık hükümetin önlerine getirdiği

CUMHURİYETİN 150 YILLIK SERÜVENİ

Zeki Sarıhan tarafından yazıldı.

Çarşamba, 20 Kasım 2013 12:46 -

---

kararları imzalamaktan başka bir şey yapmıyorlardı. Ülkenin iyi veya kötü yönetilmesinden artık padişah değil, seçimle veya darbeyle iktidara gelen sivil ekipler sorumluydu.

1918'de savaştan yenik çıkan ülkede, çok sesli bir demokratik hayatın yeniden kurulacağı umuldu. Yeniden siyasi partiler kuruldu. Çok geçmeden istilacıların gölgesi altında bir demokrasi olamayacağı anlaşıldı. Basına yeniden sansür konuldu. Padişah Meclis'i kapattı. Anayasaya aykırı olarak seçim yapılmadı. Anadolu'da gelişen millî bağımsızlık ve demokrasi hareketi, Damat Ferit Hükümeti'ni yıkmayı ve seçim yaptırmayı başardıysa da Son Osmanlı Mebuslar Meclisi, Misakı Milli'yi ilan edince, Müttefikler, Kuvayı Milliye'yi sindirmek için başkent İstanbul'u işgal ettiler, parlamentoyu dağıttılar ve kuklaları olan Damat Ferit Paşa'yı yeniden başa geçirdiler.

Cumhuriyet'in kuruluşu: 23 Nisan 1920

Birinci Dünya Savaşı içinde 1917 Rus Devriminden başlayarak monarşilerden birçoğu yıkıldı, yeni devletler doğdu ve bunlar cumhuriyetle yönetilmeye başladılar. Türkiye'de birçok aydının kafasında artık cumhuriyete geçme düşüncesi vardı. Mustafa Kemal Paşa, 1919'da Sivas'tan Ankara'ya gelirken uğradığı Hacibektaş'ta Alevi dedesi, ondan cumhuriyet idaresinin kurulmasını istiyordu. Ancak savaş içinde cumhuriyetin ilanı, bağımsızlıkçı muhafazakârlarla yenilikçi önderlerin arasını açabilir, zafer tehlikeye düşebilirdi.

Türkiye'de cumhuriyet, adı konulmadan 23 Nisan 1920'de, Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla kuruldu. Meclis üzerinde artık Padişah'ın gölgesi yoktu. Türkiye'nin ezici çoğunluğunu oluşturan işçi ve köylüler Meclis'e vekillerini gönderememiş olsalar da, mebusların çoğunluğu bunun yokluğunu hissediyor, bu açığı kapatmak için bu yönetimin Sovyetlerde olduğu gibi bir "Şûrâ" yönetimi olduğunu söylüyordu. Halkçılık ilkesi bu dönemin ürünüdür. Kemalizm'in altı ilkesinden biri olarak sonradan anayasaya alınmışsa da o artık milliyetçilikle eş anlama kullanılmıştır. Çeşitli eğilimlerden aydınların ve eşrafın temsil edildiği Büyük Millet Meclisi idaresi, Türkiye'nin o güne kadar gördüğü en geniş katılımlı ve demokratik idaresiydi. Devletin adı Türkiye Devleti, hükümetin adı ise TBMM Hükümeti oldu. 1960 yılına kadar da ondan daha çok sesli, daha demokratik bir yönetim kurulamayacaktı.

Büyük Zafer'den sonra toplanan Lozan Konferansı'na Müttefikler İstanbul Hükümeti'ni de davet etmeye kalkışınca Meclis'te Padişahlığın ve Halifeliğin kaldırılması gündeme geldi. Muhafazakâr mebusların direnmesi üzerine padişahlıkla halifeliğin ayrılması kararlaştırıldı ve padişahlık kaldırıldı. 1 Kasım 1922 günü Hâkimiyeti Milliye Bayramı olarak ilan edildi. Egemenlik, kayıtsız şartsız milletindi artık.

Cumhuriyet neden ve nasıl ilan edildi

1920 Meclisi, bakanları tek tek seçerek hükümet kuruyordu. Büyük Zaferle, Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın prestiji en yüksek noktasına çıkmış olsa da Meclis'te hâlâ zaman zaman onun göstereceği adayları seçmeyen bir çoğunluk vardı. 1923 yılı Ekiminde bu nedenle bir hükümet buhranı patlak verdi. Mustafa Kemal Paşa'nın gösterdiği adaylar seçilemiyordu. Onun isteğini; başbakanı ataması, başbakanın da bakanlar listesini hazırlayıp onun onayına sunması, sonra Meclis'ten güvenoyu isteme yöntemi karşılayabilirdi. Yakın arkadaşlarını buna razı etti ve salt çoğunluk sağlanarak kısa bir anayasa değişikliği ile yeni sisteme geçildi. Yeni rejimin adı cumhuriyet konuldu. Mebusların yarıya yakınının katılmadığı oturumda Mustafa Kemal Paşa cumhurbaşkanı seçildi. Saltanatın kaldırıldığı 1 Kasım tarihinde kutlanacak Hâkimiyeti Milliye bayramının yerini 29 Ekim, Cumhuriyet Bayramı aldı. 23 Temmuz Hürriyet Bayramı da terk edildi.

Cumhuriyetin Meclis'te yeterince tartışılmadan ve kamuoyundan habersiz aniden ilanı, bazı çevrelerde Mustafa Kemal Paşa'nın yetkilerini artıracacağı gerekçesiyle tedirginlik yarattı. Hatta hürriyetin suya düştüğünü resmeden "Cum-hürriyet" yazılı karikatür bile yayımlandı.

Bir hükümet kurma biçimi olarak basit görünse de cumhuriyetin ilanı ile Türkiye, yeni bir rejime kuvvetli bir adım atmış sayıldı. Yeni dönemin hedefi, Türkiye'yi Batılılaştırmak ve eski rejim ve kültürle bağlarını koparmaktı. Kurtuluş Savaşı'na önderlik eden kadro ve kişilerden Mustafa Kemal Paşa'nın otoritesini kabul etmeyenler tasfiye edildi. 1924'te Halifelik kaldırıldı. Şer'îye ve Evkaf Vekâleti lağvedilerek medreseler kapatıldı. 1925 Doğu isyanı gerekçe gösterilerek bütün ülkede bir çeşit sıkıyönetim olan Takriri Sükûn Kanunu uygulanmaya başlandı. Basın denetim altına alındı. Ülkede yeniden tek partili bir rejim kuruldu. 1926'da İzmir suikastı gerekçesiyle son kalan muhalifler de saf dışı edildi.

Başlangıçta orta sınıfları, ticaret burjuvazisi ve aydınları temsil eden Cumhuriyet Halk Fırkası, Türkiye'yi Batılı bir ülke yapmak için heyecanla işe başladı. 1926'da Medeni kanun,

1928'de yeni Türk alfabesi kabul edildi. Bu olumlu gelişmelere karşın yönetimin sınıfsal tabanı giderek daraldı. Hiçbir muhalefete izin verilmedi. Baştan beri reformları desteklemiş öğretmenlerin, kadınların, gençlerin örgütleri bile kapatıldı. Kamuoyuna izin verilmediği için yönetimde keyfilik arttı. Parti ve hükümet çevresinde kümelenmiş bir takım insanlar zengin olurken halk kitlelerinin sosyal refahında umulan gelişme olmadı. Bu durum, kitleleri patlama noktasına getirdi. 1930'da denenmek istenen iki partili sistemde yönetim seçimleri kaybedebileceğini anlayınca yeniden tek partili yaşama ve şeflik sistemine döndü. Mebuslar gerçekte atama sistemiyle belirlendi. Hemen bütün yasa tasarıları Meclis'te oybirliği ile geçiyordu. Her seçimde mebusların yaş ortalamaları yükseldi. Genç cumhuriyet, fiziki olarak da ideal olarak da yaşlandı. Devletle parti birleştirildiği için Cumhuriyet Halk Partisi de işlevini yitirdi.

Tek partili yerine iki partili cumhuriyet

Bu rejim, İnönü'nün Millî Şefliği zamanında da sürdürüldü. Yönetimin en büyük iyiliği, Birinci Dünya Savaşı'ndan çıkarılan dersle ülkeyi İkinci Dünya Savaşı'na sokmamaktır. Savaş sonunda hükümet, kapitalist dünya ile Sovyet Bloğu arasındaki denge rolünü terk ederek kapitalist dünyanın müttefiki olmayı tercih etti. Bu bloğun yönetim biçimi, çok partili parlamenter demokrasi olduğu için Türkiye de bu sisteme geçmek zorunda kaldı. Ancak sol partilerin kurulmasına izin verilmedi ve kurulanlar da kapatıldı. Amerika Birleşik Devletleri ve NATO, bu yeni rejimin denetçileriydiler. 1946'da yapılan seçimlerde iktidar partisi sonuçlara müdahale etti ve dört yıl daha ülkeyi yönetti. 1950'de yapılan serbest seçimlerde, yoksulluk ve hürriyetsizlikten bunalan kitleler, emekçi partiler de yasak olduğundan Demokrat Parti'ye aktılar. İktidarın yeni sahipleri, eski rejimden de sorumlu oldukları için "Devri sabık" yaratmayacaklarını söylediler ancak tek parti döneminin bazı uygulamalarını törpülediler. Demokrat Parti döneminde ülkeye yabancı sermaye girdi, tarımda makineleşme hızlandı, Köylü kitleleri kentlere akmaya başladı. Tek dereli seçim, kitleleri politikleştirdi. Ancak Demokrat Parti, Meclis'te kazandığı çoğunluğa dayanarak, muhalefet üzerinde diktatörlük uygulamaya başladı.

27 Mayıs Devrimi, Cumhuriyet'in yeni koşullarda bir restorasyonuydu. Hem tek partili rejimin, hem de çoğunluk partisinin yaratabileceği sıkıntılar göz önüne alınarak 1961 Anayasası, egemenliği çeşitli kurumlar arasında paylaştırdı. Yasama, yürütme, yargıyı birbirinden ayırdı, özerk kurumlar oluşturdu ve parlamento çoğunluğunu senato ile dengelemek istedi. Böyle bir ortamda emekçi kitlelerin örgütlenme ve mücadele yolu da açılmış oldu. İşçi, memur, gençlik, kadın kesimleri hızla örgütlendiler ve mücadeleye atıldılar. Ülke birkaç yıl koalisyonlarla yönetildikten sonra iktidar, sağcı ve Amerikancı güçlerin eline geçti. Yükselen halk muhalefeti başarıya ulaşabilseydi, Türkiye emperyalist sistemden kopabilirdi. Türkiye gibi Ortadoğu'da çok önemli bir konumda bulunan ülkeyi kaybetmek istemeyen ABD, bağımsızlık ve halkçılık akımlarının karşısına din ve milliyetçilikle çıkan güçleri örgütledi. NATO içinde örgütlenmiş Gladyo'yu devreye soktu. Yaratılan kargaşaya bir son vermek ve orta sınıfların kaybedilen iktidarını yeniden kurmak için ordu içinde bazı subaylar darbe yapmak için harekete geçtilerse

de (9 Mart 1971), ordunun Amerikancı üst yönetimi bunu önleyerek darbeyi kendisi yaptı (12 Mart 1971). Atatürkçülüğü egemen kılmak söylemiyle sol Kemalistleri ve emekçi hareketini tasfiye etti. Amerika ile bağlar güçlendirildi.

Türkiye serbest seçimsiz yapamazdı. 1973'te yapılan seçimlerde artık ortanın solunda bir konum alan Ecevit'in başında bulunduğu CHP birinci parti olarak çıktı. CHP kendini yenilemeye çalıştı. Buna ayak uyduramayanlar partiden ayrılarak yeni bir parti kurdular (Güven Partisi), ancak bir varlık gösteremediler. 1961-1965 arasında uygulanan koalisyonlar dönemi 1973'te yeniden başladı. Halk muhalefeti de yeniden yükseldi. Gladyo'nun emrindeki milliyetçilerin saldırılarıyla ülke gene karıştırıldı. Bunu bahane eden ordunun üst yönetimi, emir ve komutayla 1980'de yeni Amerikancı bir darbe yaptı ve ülkenin anayasal, siyasi ve toplumsal yapısında köklü bir değişikliğe gitti.

Halk iktidarının yollarını açmak

Tarihsel özetlemeyi burada keserek bundan sonuç çıkaralım: Dünyada tabanı çok dar ve oldukça geniş çeşitli cumhuriyetler vardır. Bu nedenle "cumhuriyet" kutsal bir kavram değildir. Türkiye için cumhuriyet, başlangıçta Batılılaşmanın adı olmuştur; günümüzde de geniş bir kesim tarafından modern hayat tarzı, laik bir düzenle eş anlamda kullanılmaktadır. Tam da bu nedenle, iktidar çevreleri, bu cumhuriyete soğuktur. Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında Osmanlıdan kalan feodal kurumların tasfiyesini sorun yapmakta ve muhafazakâr bir toplumu yeniden inşa etmeye çalışmaktadır.

Günümüzde cumhuriyet kavramı, modernizmle muhafazakârlık tartışmaları arasına sıkıştırılmış bulunmaktadır.

Sosyalizmin 1990'dan sonra büyük bir değer kaybına uğramasından ötürü, cumhuriyeti halk iktidarı olarak anlama düşüncesi de oldukça zayıflamıştır. Cumhuriyetin yıkıldığını ileri sürmek yerine ona hükmedenlerin değiştiğini, yeni iktidar sahiplerinin ona kendi renklerini vermeye çalıştığını söylemek daha doğrudur. İktidar, Tanzimat'tan beri toplumun yöneldiği Batılı yaşam tarzından geleneksel-muhafazakâr bir yaşam tarzına dönülmesini özendirmektedir. AKP iktidarı altında cumhuriyetin bir zenginler cumhuriyeti, ABD'ye bağımlı bir cumhuriyet vasfı değişmemiştir. 12 Eylül rejimi, devletin ideolojisini "Türk-İslam Sentezi" olarak belirlemiştir. AKP iktidarı, bu ideolojiyi Sünni İslam muhafazakârlığı olarak değiştirilmiştir.

Türkiye Cumhuriyetinin buraya kadarki serüvenine bakarak yapılması gereken, bütün halk sınıflarının ortak çıkarlarını gözetken, bu nedenle de "Demokrasi" nitelemesini hak eden yeni bir yönetim kurmaktır. Muhafazakârlıkla mücadele ederken 1930'lu yılların simgelerine sarılmak,

CUMHURİYETİN 150 YILLIK SERÜVENİ

Zeki Sarıhan tarafından yazıldı.

Çarşamba, 20 Kasım 2013 12:46 -

---

onları kutsamak, istenilen sonuçları vermez. Bir ırmakta iki kez yıkanmak mümkün değildir.

Halkı örgütleyerek ve onu kendi çıkarları doğrultusunda bilinçlendirerek halk iktidarının yollarını açmaktan başka çözüm yolu yoktur. Ülkenin bilimde, teknikte ilerlemesini, aydınlanmayı ve sosyal refahı da böyle bir iktidar gerçekleştirebilir. Türkiye halkının bunu başaracak tarihsel birikimini canlandırmak gerekir.